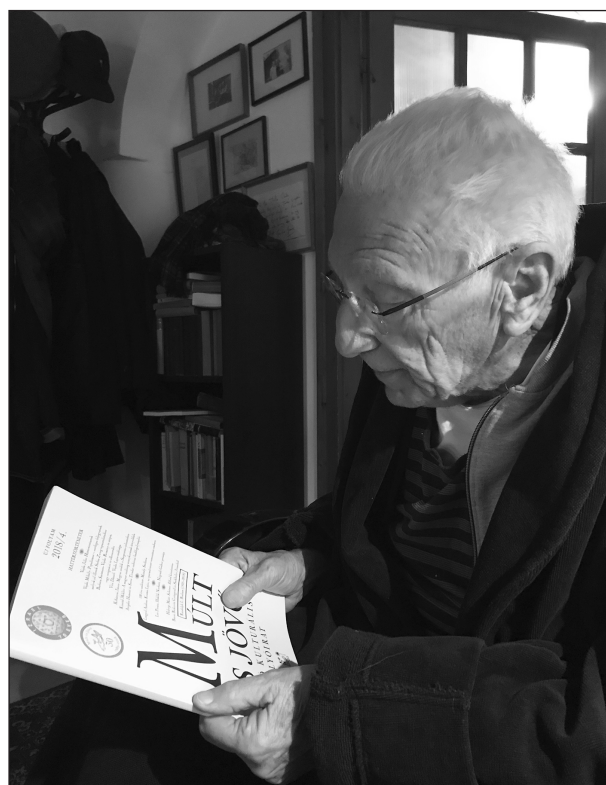

Hidvégi Máté

Ungvári Tamás első jahrzeitjére

Abban az időben, amikor Ungvári Tamással¹ közeli kapcsolatba kerültem, hiszen azelőtt csak társasági alkalmakkor és egy-két e-mail-váltás erejéig ismertük egymást, mindössze két és fél év volt hátra ennek a szellemiekben oly gazdag és termékeny embernek az életéből. Mindig is csodáltam műveltségét, olvasottságát, amivel az irodalomtörténet angol nyelvű szakirodalmának szinte teljes ismeretére eljutott. Szerettem irodalmi monográfiáit, filozófiai kalandozással felérő enciklopédiáit, vonzódásait mindenhez, amit korszerűnek, technikai értelemben is újnak nevezhetünk, irodalomtörténeteit, színházi munkásságát, műfordításai tömegét és minőségét, a valóságot és fikciót vegyítő regényeit, írói mesterségbeli tudását, esszéit és irodalmi kritikáit, hiszen mindkét műfajnak mestere volt. A rendszerváltoztatás után a *Népszava* vezető szerkesztőjeként is dolgozott. Televíziós és rádiós műsorokban azzal a tudós eleganciával szerepelt, amivel annakidején Szerb Antal² a rádióban. Belenyugodott, hogy itthon a dandy-típus szerepébe skatulyázták,³ pedig egy angol úr volt az akadémiáról, vagy a Royal Society szabályokkal dekorált valamelyik klubjából, és egyike volt azoknak a professzoroknak, akikkel szívesen töltetnek be emlékalapítványokkal finanszírozott egyetemi tanári státuszokat Észak-Amerikában, mert bevonzzák a különös és polihisztor európai értelmiségiekre kíváncsi nemzetközi hallgatóságot. Később ezért értettem meg, miért mondta Radnóti Miklósné⁴ halálakor, hogy Radnóti Miklós után Szerb Antal, „a világirodalom és a magyar irodalom történelmének írója” áll hozzá a legközelebb.⁵ Azt hiszem, ő legbelül Szerb Antal volt, és igyekezett mindvégig azzal az önfegyelemmel dolgozni, amelyet ez a belső énje megérdemelt és diktált. Visszatekintve ezekre a közös munkában töltött évekre, egyre inkább tudatosul bennem a felismerés, hogy éppen ez a belső, mentális összeszedettség volt az, amire megpróbált nevelni. Egyike voltam azoknak, akik szelleme végső fellángolásainak tanúi lehettek.

Löw Immánuel⁶ emléke megőrzéséhez, az őrtűz meggyújtásához,⁷ ahogyan azt mondani szerette, hívta társnak Péter Lászlót⁸ és engem az általa létrehozott Löw Heritage Alapítvány kuratóriumába. „Mélyen tisztelt barátaim” – írta –, „köszönettel

Fotó: Kőbányai János

**Ungvári Tamás otthonában,
a Heller Ágnes / 90 Festschrift számára készített
interjú idején, 2019. március**

nyugtázom, hogy felkérésemre vállaltatok a Löw Immánuel Alapítvány kurátori tisztét. Célunk a Löw-hagyaték feltárása, nagy művének újra-megjelentetése, magyar nyelvű vallási és világi műveinek válogatása és friss kiadása. [...] A kuratórium elnökségét én vállaltam, s vele erkölcsi és anyagi felelősséget, mert bíztam abban, hogy olyan tudósokra támaszkodhatom, mint kurátortársaim. Őszintén köszönöm munkátokat előre is. [...] Barátsággal, Ungvári Tamás. 2017-01-23.” Szakmabeli kortársai közül Péter Lászlót sokra (azokban az években talán a legtöbbre) becsülte. Szellemi rokonok voltak. Illemtudók, nem megalkuvók (kettejük közül Laci volt a makacsabb), és bátran vágta bele nagy feladatokba. Polihisztorként mindketten benne éltek a művelődéstörténet emberi viszonyokból fel-

épülő kusza szövetében, és ezért sok minden volt, amit csak ők tudtak, és most senki már. Tamás anyagilag is segítette Lacit. Meglátogatta Szőregen, és visszajövelekor mondta nekem, nem hagyhatjuk, hogy egy ekkora formátumú tudós, pénzhiány miatt, elavult, rossz számítógéppel kínlódjék. Ezután pénzt küldött Péter Lászlónak új számítógépre.

Tamásra emlékezve a kapcsolataink eredetéről is írnom kell. Azt hiszem, a scheiberi eszmék (a magyarszidó kultúra szeretete, és minden, amit ez kifejez) képviselőjét látta bennem. (Nem illik felemlgetni ilyesmit, de igazán értékelte azt a munkát, amit Scheiber Sándor⁹ emléke megőrzéséért végeztem, és Scheiber életéről és munkásságáról szerkesztett könyvemet televíziós műsorában ismertette. Bár valójában nem voltam Scheiber tanítványa, Péter László szóban és írásban is Scheiber Sándor lelki tanítványai egyikének nevezett,

Fotó: Kőbányai János

Ungvári Tamás a Millenárison rendezett
Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, 2019. április 28.

Fotó: Hidvégi Áron

Ungvári Tamás és Hidvégi Máté
a Goldmark Teremben, 2019. március 24.

és ez, nem dicsekvésként, hanem tényként mondom, nagy méltóság.) Beszélgetéseink során Ungvári Tamás megérezte, hogy ahhoz a kiismerhetetlenül nagy szellemhez, akit Löw Immánuelnek nevezünk, Scheiberen keresztül vezet út. (Schmelzer Kornél¹⁰ kimondatlanul is így tartotta.¹¹ Löw-életrajzomban tudatosan ezt a megközelítést alkalmaztam.) Löw Immánuel és Scheiber Sándor kapcsolata önmagában is művelődéstörténeti kuriózum. Löw hat évtizeddel volt idősebb Scheibernél, és mester-tanítvány kapcsolat nem volt közöttük. Löwnek különben sem voltak tanítványai, nem volt egyetemi katedrája.¹² Scheiber zsenialitását Löw ismerte fel elsőként. Pestre hozataláért mozgalmat indított, és Scheiber pályakezdése büszkeségének nevezte, hogy Löw az aranyról és ezüstről írott nagy tanulmányát előzetes átolvasásra megküldte neki.¹³ Scheiber 1944 januárjától (Löw 90. születésnapjától) kezdve szinte élete végéig Löw Immánuel emlékét ápolta, apja¹⁴ és Heller Bernát¹⁵ mellett mindenben hozzá igazodott, 33 hosszabb-rövi-

Fotó: Kőbányai János

Ungvári Tamás temetése.

Balról: Ungvári Benjámín, Nógrádi Gergely főkántor (félig takarva),
Ungvári Dávid, Verő Tamás főrabbi, 2019. július 5.

debb cikket, tanulmányt, könyvet szentelt neki.¹⁶ Löw Immanuel nélkül nincs Scheiber, és Scheiber Sándor nélkül nincsen Löw. Pontosabban, nincsen az a Löw és az a Scheiber, akiket ma ismerni vélünk.

Ungvári Tamással közös megvalósult munkánk Löw Immanuel válogatott műveinek általunk szerkesztett két kötete lett.¹⁷ Ungvári Benjámín (1985) mondta apját búcsúztató beszédében a Kozma utcai neológ zsidó temető páratlan művészi értéket képviselő, szimbolista stílusú ravatalozó épületóriása előtt, ahová Ungvári Tamás ravatalát helyezték, hogy „[é]lete küldetésének látta mások igazának megírását. Életének utolsó heteiben, az egyik legnagyobb örömét abban lelta, hogy megjelenhetett könyve, amiben Löw Immanuel rabbi emlékéért perelhetett.”¹⁸ Ezt az örömét én is megtapasztaltam.

Löw-életrajzomra, aminek megírására rendszeres napi telefonjaival biztatott, azt mondta, hogy az könyv a könyvben és felértékeli a vállalkozásunkat. A második Löw-kötet, a zsidók ásványai művelődéstörténetének nyomdafriess példányát halála előtt két héttel még kézbe vehette. Rögtön felhívott, és öröme akkor is boldoggá tett. (A könyv – betegsége miatt megrázóan tömör – utószavában a büszkeség szót használta, ám nála az is az öröm része volt.) Igaza van Oláh Jánosnak,¹⁹ hogy a *Löw Immanuel válogatott művei* Ungvári Tamás emlékéit is őrzi. Benedek Pál emlékeztető interjút készített Izraelben Scheiber Sándorral, és beszélgetésüknek a *Még az életben és nem a halálban* címet adta, mert a kommunista államhatalom Scheibert, a holokauszt utáni korszak legnagyobb magyar zsidó tudósát csak élete végén engedte Izraelbe utazni.²⁰ Löw Immanuel 1924-ben egyetemi tanári státuszt kapott a Jeruzsálemi Héber Egyetemtől, ám az állást nem töltötte be, és soha nem járt Erecben. 1944 nyarán a szegedi téglagyári átmenőgettóban szerzett tüdőgyulladás következtében Budapesten meghalt. Scheiber felvette, hogy Löwöt még holtában is érdemes lenne kivinni Palesztinába, hogy koporsója vezesse a magyar zsidók megmentett maradékát. Ez természetesen nem történt meg, Löw Immanuel sem életében, sem holtában nem jutott el a Szentföldre. „Lelke azonban

ott száll az erעי tájakon...”²¹ Ungvári – saját szavaival – „öreg, halálos betegen” dolgozott a Löw-könyveken. Az elsőként megjelent *Virág és vallás* Goldmark Teremben tartott bemutatóján²² részt vett, a szegedi bemutatóra nem tudott lejönni, Péter László ott volt és a helyi televízióknak és sajtónak is nyilatkozott,²³ a második kötet bemutatójakor már egyikük sem élt.²⁴

Nem lehet úgy emlékezni Ungvári Tamásra, hogy ne írják a terveinkről. Rohamosan fogyó idejének tudatában nem érdekelte a múlt és a jelen. Alapítványi elnökként utolsó hónapjaiban az foglalkoztatta, miről szóljon a harmadik Löw-könyv. Legjobban egy levelezéskötetnek örült volna, de messze voltunk Löw Immanuel leveleinek még megközelítőnek mondható összegyűjtésétől is. Időben gyorsan megjelentethető harmadik kötetnek

végül Löw Adar hetedik (zajin ádári) beszédeinek részletesen jegyzetelt össziadását terveztük. Tamás írta volna az utószót, én a bevezetést és a jegyzeteket. A borítót az első két Löw-kötet borítóképét festő Dávid Zita (1991) készítette volna a Löw-féle mákgubókkal, a halállal azonos örök álom jeleivel a szegedi zsidó temető sírköveiről. Fontosnak tartottuk, hogy megjelenjék e könyv, mert ezek a beszédek, amelyekben Löw Immánuel az év jelentős zsidó vagy zsidó szempontból fontos nem zsidó halottaitól búcsúzott enciklopédikus tömörségű, lényegre törő mondatokkal, a soá előtti zsidó értelmiségi világ szinte utolsó egyetemes igényű megörökítései. Scheiber Sándor szavaival: „Az év zsidó története kopjafákon”. Löw Immánuel leveleinek gyűjteménye a negyedik kötet lett volna, az ötödikben pedig a *Flora der Juden* (Löw fő műve) kiválasztott fejezeteit adtuk volna közre magyar nyelven.

Ungvári Tamásnak volt egy történettudományi intuícója, amit megírt, és nekem is elmondott. Lényege, hogy a 16. és 17. század fordulóján működő zsidó kabbalisták és keresztény tudósok titkos együttműködésének eredménye Európa egész művelődését formálta. Tamás nem kis büszkeséggel mondta, hogy nem a zsidók léptek be az európai kultúrába, hanem az európai kultúra a zsidóságba. Nem tudom, mit tartanak Ungvári Tamás e sejtéséről a történészek, de abban bizonyos vagyok, hogy zsidó öntudatának ez volt az egyik szellemi tartópillére, és magabiztossága, amit fia a Kozma utcai ravatalnál apja legértékesebb hagyatéka között említett, szintén ebből a felismerésből táplálkozott. A reneszánsz és barokk világ köztes mezsgyéjén élt és az európai kultúrát formáló fent említett „varázslók” egyike, a Gólemet készítő Juda Löw ben Becalel (1512[?]-1609) főrabbi Löw Immánuelnek tizenegyedik felmenője volt.²⁵ Voigt Vilmos²⁶ az első Löw-kötetről szóló recenziója végén elmondott egy különös történetet a gyermekkorából, amit megérint a Tamás-féle sejtés: „Amikor, úgy 1946 nyarán, szegedi nagyapámék házában nyaraltunk, a Rókusból az újszegedi strandra menet, egyszer a zsinagóga mellé jutottunk. Ilyen épületet addig sosem láttam. (Most már tudjuk: azóta sem.) Nyitva volt a kerítés, sőt a zsinagóga ajtaja. Be is mentem és ámulatom egyre nőtt. Amikor végre kijöttem, az ott kertészkedő férfi azt mondta: »Itt lakott a varázsló. Nézd a virágokat!« Varázslót sem láttam addig, ezért is jegyeztem meg szavait. Igaza volt. Löw Immánuel csakugyan nagy varázsló (is) volt.”

*

A katolikus temetési liturgiában van egy különös *memento mori*-könyörgés, amikor a pap felszólítja a jelenlévőket, hogy most azért a valakiért imádkozzanak, aki az itt levők közül leghamarabb fogja követni az elhunytat. Ezt a vallásos szokást azért említem Ungvári Tamás első Jahrzeitjén, mert Tamás temetésén, ravatalától a sírhelyéig tartó lassú menetben Heller Ágival²⁷ mentem kettesben, és neki is most, Tamásé után három héttel lesz az első Jahrzeitje. Azt még elmondom, hogy májusban volt Heller Ágnes 90. születésnapja, és Ungvári Tamástól a *Virág és vallás* című első Löw-könyvünket kapta ajándékba. Ugyancsak ajándék volt a *Heller Ágnes-ünnep / 90* című Festschrift, amit Kőbányai János²⁸ szerkesztett, és Ungvári Tamástól is megjelent benne írás. Még az életben és nem a halálban: óh, ha ezzel bárki vigasztalódna.

JEGYZETEK

- Ungvári [Ungár] Tamás (Budapest, 1930. szeptember 25. – Törökbalint, 2019. június 29.) Széchenyi-díjas irodalom- és művelődéstörténész, író, műfordító, kritikus, egyetemi tanár, polihisztor. Fontosabb nyugati egyetemi címei: Hartley Burr Alexander Professor of the Humanities, Scripps College, Claremont CA, USA; Overseas Fellow of Churchill College, Cambridge, England. Az OR-ZSE egyetemi tanára és díszdoktora volt.
- Szerb Antal (1901–1945) író és irodalomtörténész, regényei világszerte népszerűek. Zsidó származású volt, gyermekkorában katolizált (keresztapja Prohászka Ottokár), a budapesti Piarista Gimnáziumban mestere, Sík Sándor hatására komolyan fontolgatta a piarista rendbe való belépését. A holokauszt végén a balfi lágerben lerongyolódva, elfagyott ujjakkal, depresszióba süllyedve vegetált. Nyilas suhancok agyonverték. Prohászka Ottokár (1858–1927) egyetemi tanár, akadémikus, székesfehérvári megyéspüspök volt. Kora kiemelkedő értelmiségi közé tartozott, templomi konferenciabeszédei tömegeket vonzottak, írásai közkézen forogtak. Prédikációja közben a budapesti Egyetemi Templomban sztrókot kapott, és a papi szeminárium épületében meghalt. Intellektusa nem védte meg az antiszemitizmustól, amely jobbra érdemes életművét devalválta és boldoggá avatási eljárását ellehetlenítette. Sík Sándor SchP (1889–1963) zsidó származású piarista szerzetes, cserkészvezető, egyetemi tanár, esztéta, költő, irodalomtörténész, akadémikus, Kossuth-díjas. Budapesten nála katolizált Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni. A Piarista Kápolnában tartott rekviemjén, ahol nyitott koporsóban feküdt, e sorok írója is részt vett.
- Lásd Urfi Péter: „Nekem Borsalino kalapom volt”. Interjú Ungvári Tamással. *Magyar Narancs* 2016/23. (06. 09.)
- Radnóti Miklós (1909–1944) költő, műfordító, katolizált zsidó, vértanú. A holokauszt idején írott versei, amelyeket az abdai tömegsírba a testi maradványaival együtt

exhumált viharkabátja zsebéből előkerült *Bori notesz*-ben találtak, a világirodalom legnagyobbjai közé emelték. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni (1912–2014) élete végéig a férjével egykor közös kis lakásban élt a budapesti Újlipótvárosban.

⁵ Lásd Lévay Gizella beszélgetését Ungvári Tamással. *Kiválföld* 2014. február 22. 10.

⁶ Löw Immanuel (1854–1944). „A szegedi zsidó hitközségnek 66 évig volt főrabbija, a magyarországi kongresszusi zsidóság felsőházi képviselője, a keleti nyelvészetnek és az egyetemes zsidó tudománynak egyik legnagyobb bűvára, legátfogóbb kutatója. Szellemben, jellemében, kiállásban, felfogásban kortársaitól elütő egyéniség volt. Mindenütt külön utat jár, saját elgondolását érvényesítő. Bámulatos tekintély zsidó és nem-zsidó tudományos körökben itthon és külföldön.” (Scheiber Sándor: Veszteségeink. A Magyarországi Izraeliták Országos Tanácsának és a Vezérőrbizottságnak halottai. *Az Országos Rabbiképző Intézet évkönyve* az 1943/44, 1944/45. és az 1945/46. tanévről. Budapest, 1946. 9–21.)

⁷ Friss Róbert: Múlt és jelen gyönyörű papíron. Interjú Ungvári Tamással. *Népszava* 2019. február 25. 5.

⁸ Péter László (Jánoshalma, 1926. január 21. – Szeged, 2019. július 28.) egyetemi tanár, művelődéstörténész, szegedi polihisztor, az *Új magyar irodalmi lexikon* főszerkesztője volt. Minden idők legtöbbet publikáló magyar tudósai közé tartozott. Nekem atyai, igaz barátom. László Erzsike – aki élete utolsó szakaszában gondját viselte – mondta nekem, hogy Laci végső és állandó olvasmánya a Biblia volt. A szentségekkel megerősítve halt meg, és Gyulay Endre (1930) nyug. megyéspüspök temette Szőregen. Péter László életműve olyan nagy és jelentős, hogy felmérése önmagában kitesz majd egy vagy több PhD-értekezést. Löw Immanuel emlékének számos tanulmányt szentelt (összegyűjtve kötetben is kiadták), és már az 1947-ben megjelent Löw Immanuel-Festschriftben is szerepelt. (Péter László: Löw Immanuel és Kálmány Lajos barátsága. In: *Keleti dolgozatok Löw Immanuel emlékére*. Szerk. Scheiber Sándor. Alexander Kohut Memorial Foundation, Budapest, 1947. 349–356.) Halála előtt két héttel még beszélünk szeretett közös barátunkról, a nem sokkal korábban elhunyt Ungvári Tamásról, hogy miként tudnánk pótolni őt, a pótolhatatlant a Löw Immanuel Alapítvány hármunkból álló kuratóriumában.

⁹ Scheiber Sándor (1913–1985) főrabbi, c. egyetemi tanár, az Országos Rabbiképző Intézet világhírű igazgatója, a holokauszt utáni korszak legnagyobb magyar zsidó tudósa és személyisége volt. Általában magyar, német, angol és héber nyelven írt, de publikált franciául és olaszul is. A tudományágak, amelyekkel behatóan foglalkozott: hebraisztika, judaisztika, orientalisztika, nyelvészet, klasszika-filológia, textológia, irodalomtörténet, irodalomtudomány, bibliográfia, néprajz, tárgytörténet, könyvtörténet, kézirat-történet, művészettörténet, ikonográfia, történelem, művelődéstörténet, epigráfia, régészet. Könyvtára hebraica-judaica anyaga és levelezése az MTA Scheiber-könyvtárában található. Kézikönyvei a róla elnevezett olvasóteremben kerültek elhelyezésre. Nevét viseli az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem

díszterme, a magyar kultúrkormányzat által a zsidó tudományok művelőinek adományozott szakmai csúcscsúdj és a budapesti zsidó általános iskola és gimnázium. Születése centenáriumán a Főváros a Rabbiképző utcáját Scheiber Sándor utcává nevezte át. A budapesti Kozma utcai neológ zsidó temető rabbiparcellájában nyugszik. Sírja zarándokhely.

¹⁰ Menahem Hayyim Schmelzer (Schmelzer Kornél) (1934) rabbi, hebraista, Scheiber-díjas. Scheiber Sándor tanítványa volt az Országos Rabbiképző Intézetben. 1953-ban cionista összeesküvés vádjával Budapesten koncepciós perben börtönbüntetésre ítélték. 1961-től a középkori zsidó irodalom és a zsidó bibliográfia egyetemi tanára és könyvtárvezető volt a New York-i rabbiképzőben (The Jewish Theological Seminary of America). Unokatestvére Schmelzer (Schmelzer) Hermann Imre (1932–2020. november 14.), Scheiber-tanítvány és Scheiber-díjas, Sankt Gallen-i főrabbi volt.

¹¹ Menahem Schmelzer: Löw Immanuel és Scheiber Sándor. In: *Papírbűd az egyetemes kultúra szolgálatában. Tanulmánykötet Scheiber Sándor születése századik évfordulójára*. Szerk. Babits Antal. Logos Kiadó, Budapest, 2013. 187–197.

¹² Két tanítványa volt Löw Immanuelnek. Segédrabbi, Löwinger Adolf (1864–1926), akiből kiváló folkloristát nevelt, és Venetianer Lajos (1867–1922), későbbi újpesti főrabbi, szabadkőműves, aki Szegeden Löwtől tanulta meg, mit jelent egy közösség rabbijának lenni.

¹³ Lásd Hidvégi Máté: Bevezetés. In *Löw Immanuel válogatott művei II.* 7–25.

¹⁴ Scheiber Lajos (1867–1944) a budapesti Nagyfalu utcai körzet rabbija volt. Scheiber Sándor édesapja példája nyomán lett rabbi és készítésére tudós.

¹⁵ Heller Bernát (1871–1943) rabbi, európai hírű irodalomtörténész és folklorista, Scheiber Sándor legfontosabb tanára volt a Rabbiképzőben.

¹⁶ Lásd Hidvégi Máté: Bevezetés a Scheiber-bibliográfiához. In: *Alexander Scheiber and the bibliography of his writings*. Ed. [uó]. OR–ZSE, Budapest, 2013. 181–189.

¹⁷ *Löw Immanuel válogatott művei I. Virág és vallás*. Szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás. Löw Heritage Alapítvány, Scolar Kiadó, Budapest, 2019. [XVI + 304].

Löw Immanuel válogatott művei II. Fényszóró drágakövek. Ford. Kövér András. Szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás. Löw Heritage Alapítvány, Scolar Kiadó, Budapest, 2019. [272].

Recenziók:

Voigt Vilmos: Kései virág és örökkévaló vallás. *Múlt és Jövő* 2019/2. 61–64.

Voigt Vilmos: Fényszóró drágakövek. *Múlt és Jövő* 2019/3. 112–113.

Ábrahám Vera: <https://szegedjewisharchive.org/2019/06/25/low-immanuel-valogatott-muvei/>.

Oláh János: Fényszóró drágakövek. Virág és vallás. (Löw Immanuel válogatott művei I.) *Pannonbalmi Szemle* 27(3): 132–134, 2019.

Oláh János: <http://www.ujhacofe.hu/konyv/low2.html>.
Benyik György: Löw Immanuel feltámasztása. *Szeged* 2019/6. 3–10. [Rövid változat: *Toronyirány* 11(2): 21, 2019].

- A. Gergely András: <https://sites.google.com/view/peri-mikro-szkep/201981-100/virag-es-vallas-asvany-es-szakralitas>.
- Ábrahám Vera, Glässer Norbert: Fényszóró drágakövek. Miként öröksége Szegednek Löw Immanuel tudományos írásai. *Szeged* 2019/9. 47–50.
- ¹⁸ Ungvári Benjámín: Búcsú apámtól. *Múlt és Jövő* 2019/3. 68–69.
- ¹⁹ Oláh János (Johánán ben Ávráhám) (Kölesd, 1959. november 23. – Budapest, 2020. október 2.) bányász, geológus, zsidó vallás- és művelődéstörténész, a judaisztika egyetemi tanára volt. Schöner Alfréd belső tanítványi köréhez tartozott és az ő rektorsága idején az Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem (OR–ZSE) rektorhelyettesi tisztét is betöltötte. Scheiber Sándor-díjas. Megalapította és vezette az OR–ZSE Judaisztikai Tanszékét. Gimnazisták és egyetemisták nemzedékeit tanította zsidó hittanra és vallástudományra. A fiatal magyar neológ rabbigeneráció is tőle és a könyveiből tanult. A Mindenhatóba vetett hite, a tudása, megbízhatósága és szerénysége miatt kortársai közül sokan példaképnek tekintették. Lelkes Vasas-drukker volt. Ungvári Tamás nagyra becsülte és előszeretettel bízta rá könyveinek lektori és korrektori munkáit. 2019 nyarán előrehaladott betegséget diagnosztizáltak nála. Megkérte e sorok íróját, hogy kísérelje végig az orvosi gyógyító úton. 2020. augusztus 6-án végrendeletet készített, megírta sírfeliratát, és az általa írt könyvek egy-egy példányával megajándékozta szülőhelye könyvtárát. 2020. október 2-án, fél nappal a szombat és szukot bejövetele előtt hunyt el a Semmelweis Egyetem I. sz. Belgyógyászati Klinikáján, ahová a József körút 27. sz. alatti szolgálati lakásából a kol nidrét követő éjszakán szállították. Halálos ágyán még imádkozott, imakönyve holtteste mellett volt. Könyvjelzőjét a Tizennyolc áldás (Smone Eszré) megtérésről, bocsánatkérésről és gyógyulásért szóló imáinál találtuk. Schöner Alfréd megjegyezte: „Beszédés üzenetek, vajha tanulnánk belőlük...!” Temetése – végakarata szerint, két gyermeke jelenlétében – október 5-én volt a tatai zsidó temetőben. A szertartást – végakarata szerint – Schöner Alfréd, Darvas István és Fekete László végezték.
- ²⁰ Scheiber Sándor, életében először és utoljára, 1984. augusztus 2–10. között járt Izraelben (még nem diagnosztizált, de már előrehaladott rákbetegsége idején), és 1985. március 3-án hunyt el Budapesten, a VIII. ker. Kun utca 12. sz. ház 3. emeletének 27. számú lakásában. Az említett újságcikk: Benedek Pál: „Még az életben és nem a halálban”. Interjú Scheiber Sándor professzorial, a budapesti Rabbiképző Intézet igazgatójával. *Új Kelet* 1984. augusztus 10. Benedek Pál (1931–1998) publicista, az *Új Kelet* (Tel-Aviv) szerkesztője volt. Testvére Benedek István Gábor (1937) író.
- ²¹ Scheiber Sándor: Emlékezés Löw Immanuelre, a Szentföld tudományának gáluti művelőjére. *Brit Trumpeldor* 1947. május 3. 1.
- ²² A bemutató 2019. március 24-én volt a Goldmark Teremben, telt ház előtt. Frölich Róbert főrabbi köszöntője után Oláh János ismertette a könyvet és Hegedűs D. Géza Kossuth-díjas színművész általa választott részleteket olvasott fel. Ungvári Tamás és e sorok írója is beszélt, és az esemény végén dedikáltuk a kötetet. A Milenárison rendezett nemzetközi könyvfesztiválon április 28-án még utoljára együtt dedikáltunk.
- ²³ Lásd Szincsek György, Szabó Luca: <https://szeged.hu/hirek/27883/most-mar-magyarul-is-olvashatjuk-low-immanuel-legfontosabb-munkait>. Bod Péter: Löw Immanuel könyvbemutató. Szeged Televízió (2019. március 28.) <https://www.facebook.com/watch/?v=312054172814725>.
- ²⁴ Lásd Pataricza Dóra: <https://szegedjewisharchive.org/2019/10/04/bemutattak-szegeden-low-immanuel-feny-szoro-dragakovek-cimu-muvel/>. Bene Zoltán: Löw Immanuel köteteinek bemutatója. *Heti Közélet* (2019. szeptember 18.) <https://www.youtube.com/watch?v=oSvH4rkIs0I>.
- ²⁵ Lásd Hidvégi Máté: Löw Immanuel élete. In *Löw Immanuel válogatott művei I.* 9–112.
- ²⁶ Voigt Vilmos (1940) folklorista, egyetemi tanár, Scheiber-díjas. Scheiber Sándor támogatója volt. Néprajzos kortársai Európában a szakma polihistorának tartják.
- ²⁷ Heller Ágnes (1929–2019) Széchenyi-díjas filozófus, egyetemi tanár, akadémikus, Hannah Arendt Professor of Philosophy (New School, New York).
- ²⁸ Kőbányai János (1951) író, publicista, a *Múlt és Jövő* folyóirat új folyamának alapító főszerkesztője, Scheiber-díjas és Komlós Aladár-díjas.

